

DE TWEEDE WERELDOORLOG

TERREUR, VERVOLGING, GENOCIDE

Dossier voor het 5e en 6e middelbaar

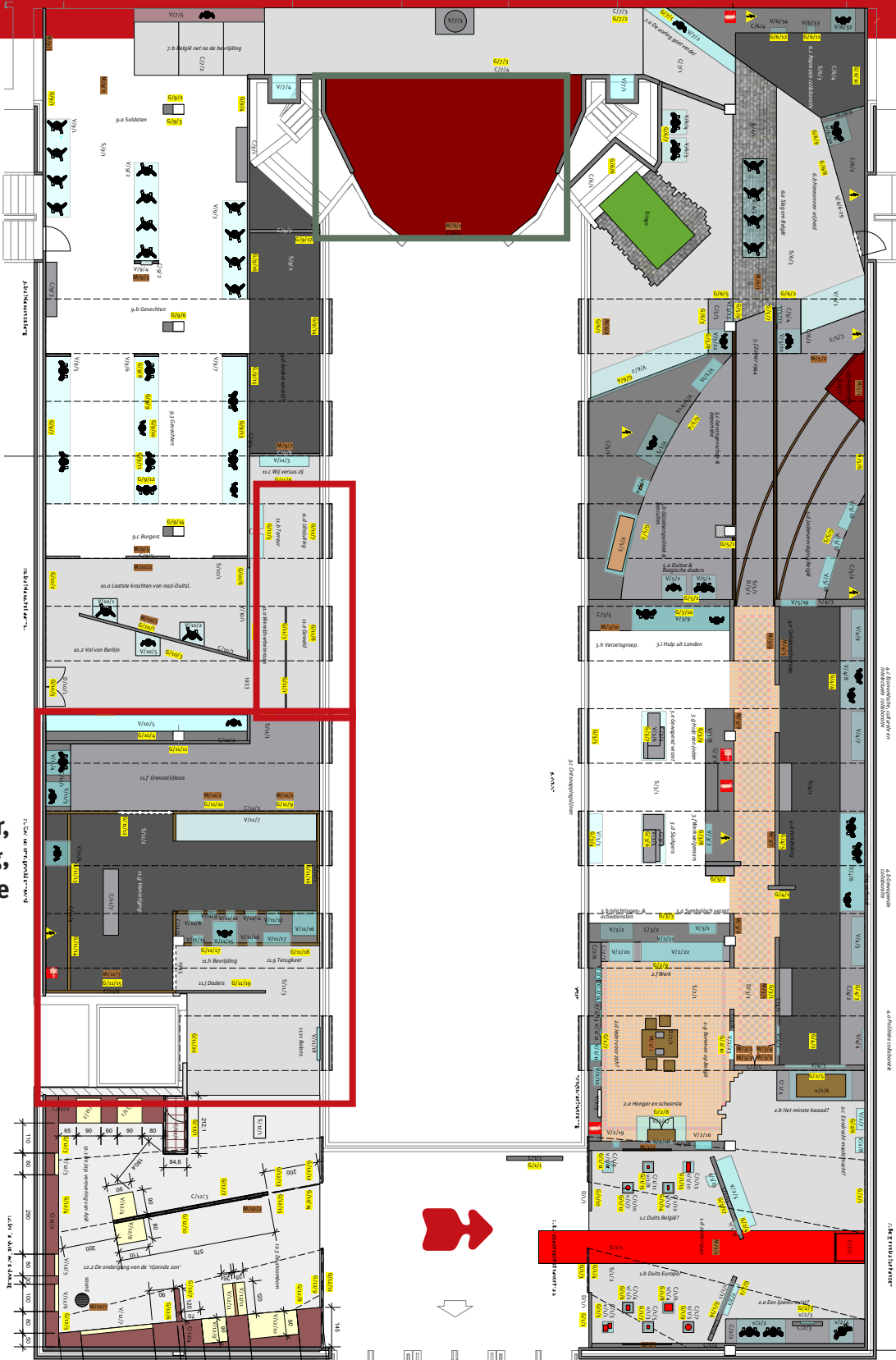
Educatieve Dienst

Inhoudstabel

<i>Terreur, vervolging, genocide</i>	
Plan	3
Vóór het bezoek	4
Tijdens het bezoek	14
Activiteitenfiche	19
Activiteitenfiche (oplossing)	25
Glossarium	32
Bibliografie	39
Het pedagogische aanbod van het WHI	42

Plan 1^e verdieping

Terreur,
vervolging,
genocide

Vóór het bezoek

Terreur, vervolging, genocide

1933-1945

Thema: geweld, vervolging

Terreur, vervolging, genocide

1933-1939

Het is onmogelijk het exacte aantal mensen te becijferen dat in Europa is vermoord door de nazistische repressie- en vervolgingspolitiek. Naar schatting gaat het om minstens 17 miljoen doden. Daarbij zijn bijna 6 miljoen Joden het slachtoffer van een grootschalige volkerenmoord of genocide (judeocide) die wordt uitgevoerd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De combinatie van een racistische ideologie met technologische ontwikkeling blijkt een moordende mix.

De basis voor de terreur, vervolging en genocide in Europa wordt reeds tijdens de jaren 1930 in nazi-Duitsland gelegd. Met het uitbreken van de oorlog in 1939 ontspoorde het systeem.

“Wereldverbeters”

Adolf Hitler beschouwt zichzelf als een wereldverbeteraar. Zijn droom bestaat erin een samenleving tot stand te brengen waar geen plaats is voor “minderwaardig” leven. Overtuigd van het waanidee van een ongelijkheid der volkeren worden mensen opgedeeld in diverse rassencategorieën.

Bovenaan deze raciale ladder staan de Ariërs, het Germaanse *Herrenvolk*. Om ten volle te kunnen heersen, moet dit zogenaamde ras alle ruimte krijgen (*Lebensraum*) en zich voortplanten. Vrouwen worden herleid tot voorplantingsmachines, homoseksualiteit is nutteloos en verwerpelijk. Het nageslacht moet ook zuiver zijn: voor “niet-pure elementen”, zoals gehandicapten, is geen plaats. Kruisingen met andere niet-Arische rassen, bijvoorbeeld Latijnse of Slavische volkeren, moet worden vermeden. Helemaal onderaan de raciale ladder bevinden zich de Joden en zigeuners (Roma en Sinti). Zij worden beschouwd als parasieten, ongedierte van de maatschappij dat moet worden verwijderd.

Blond jongetje uit de Duitse stad Coburg begroet Adolf Hitler tijdens een samenkomst van de NSKK, oktober 1935

Dit ideeëngoed wordt na de machtsovername van de nazi's vanaf 1933 in Duitsland in de praktijk omgezet. Wie zich tegen de nieuwe machthebbers verzet of er andere ideeën op na houdt, krijgt te maken met een doorgedreven terreur.

Weerklank in België?

De rassenleer uit nazi-Duitsland vindt amper ingang in de Belgische samenleving van de jaren 1930. Zo spreekt de katholieke zuil zich uit tegen de racistische ideologie en veroordeelt de medische wetenschap streng de dwangsterilisatie van gehandicapten.

Cover van Ward Hermans, *Jodendom en communisme zonder masker*, 1936. Een antisemitisch boek dat zonder problemen door het VNV wordt gepromoot.

Toch komen bepaalde ideeën over de “ideale samenleving” niet choquerend over in België. Homoseksualiteit is absoluut niet algemeen aanvaard en het traditionele beeld van de vrouw aan de haard is wijdverspreid. In nogal wat milieus - katholieken, arbeiders, middenstanders - bestaat er ook een haat tegen vreemdelingen in het algemeen en Joden in het bijzonder. Die wordt met de economische crisis alleen maar groter. Joden worden ervan beschuldigd werk af te pakken of sociale wetten en belastingen te ontduiken. In de jaren 1930 stijgt het aantal Joden in België gestaag. De immigratie van Joden uit Polen, Bessarabië... en vanaf 1933 ook uit Duitsland wakkert het antisemitisme aan. Er ontstaan zelfs specifieke anti-Joodse organisaties in België. Ook binnen meer gematigde kringen valt een antisemitisch discours te horen. De racistische Jodenhaat vindt een voedingsbodem in bepaalde Belgisch-nationalistische en Vlaams-nationalistische milieus. Daarnaast is ook de

katholieke Kerk anti-Joods, al is die afkeer politiek-religieus en niet biologisch-racistisch van aard.

Terreur en vervolging

Amper een maand na de machtsovername in januari 1933 treffen de nazi's de eerste maatregelen tegen hun vijanden. Op de eerste plaats worden alle politiek andersdenkenden – in het bijzonder de communisten – geïsoleerd. Ze worden voor het blok gezet: zwijgen... of vertrekken.

Op 27 februari 1933 breekt in het Duitse parlamentsgebouw, de *Reichstag*, een zware brand uit. De schuld wordt bij de communisten gelegd. Hitler roept de noodtoestand uit, een “Decreet voor de bescherming van Volk en Staat” wordt van kracht. Dit decreet maakt de arrestatie en opsluiting van tegenstanders mogelijk

zonder motief, berechting en voor een onbekende periode. Willekeur wordt de regel en de volgende maanden belanden zo'n 50.000 politieke tegenstanders in een van de pas geopende concentratiekampen. De leefomstandigheden zijn er loodzwaar.

In juli 1933 volgt een eerste wet inzake dwangsterilisatie van mensen met een erfelijke ziekte. Tegen eind 1937 hebben minstens 200.000 personen verplicht een dergelijke ingreep ondergaan. Vanaf 1936 wordt ook de vervolging van homoseksuelen, getuigen van Jehova en zogenaamde "asociale elementen" (bedelaars, prostituees, alcoholici, Roma...) ... opgevoerd.

"Wij" versus "Zij"

Aanvankelijk willen de nazi's de Joden vooral van hun grondgebied verdrijven. Er bevinden zich dan ook weinig Joden in de eerste Duitse concentratiekampen, die dienen voor de "heropvoeding" van politieke dissidenten. Joden wordt het leven in de Duitse samenleving vooral zo onaangenaam mogelijk gemaakt.

De Joodse gemeenschap is voor de machtsovername door de nazi's echter relatief goed geïntegreerd in Duitsland. Vroege gewelddaden tegen Joden en een eerste economische boycot (1 april 1933) van Joodse handelszaken vallen niet altijd in goede aarde bij de Duitse bevolking. De nazi's besluiten de Joden aan te vallen via "papiermaatregelen".

In 1935 bepalen de rassenwetten van Neurenberg wie Duitser is en wie niet... en dus wie Jood is en wie niet. Joden zijn niet langer staatsburger, maar slechts onderdaan. Huwelijken tussen Duitsers en Joden zijn verboden.

Er volgt nog heel wat meer anti-Joodse regelgeving waarbij vooral de Joodse economische uitsluiting centraal staat. Joden mogen bepaalde beroepen niet meer uitoefenen, moeten een speciaal paspoort bij zich dragen, krijgen moeilijk toegang tot onderwijs... Op die manier worden Joden steeds meer geïsoleerd uit de Duitse maatschappij en worden ze herleid tot (verarmde) buitenstaanders.

Zilveren sigarettenhouder met gegraveerd doodshoofd van de SS Totenkopfverbände, s.d.. Deze SS-eenheid staat vanaf 1933 in voor de bewaking van de concentratiekampen en wordt in 1941 grotendeels opgenomen in de SS-Totenkopfdivision van de Waffen-SS.

*Joden niet welkom in Duitse bossen,
© BundesArchiv, Koblenz*

Geweld

Met de *Anschluss* van Oostenrijk in maart 1938 bereikt het anti-Joods beleid van nazi-Duitsland een nieuw en meer gewelddadig stadium. Alle anti-Joodse maatregelen die in Duitsland de voorbije jaren zijn ingevoerd, worden door de Oostenrijkse nazi's versneld overgenomen. Dit leidt onder meer tot plunderingen van Joodse huizen, de gedwongen sluiting van bedrijven en openbare vernederingen.

In de nacht van 9 op 10 november 1938 organiseren de nazi's een aanval tegen de Joden in het *Reich*. Er worden 91 Joden vermoord, 267 synagogen vernietigd, zo'n 7.500 winkels geplunderd en enkele tienduizenden Joden gearresteerd en opgesloten in de concentratiekampen van Buchenwald, Dachau en Sachsenhausen. De hoeveelheid Joodse winkelruiten die aan diggelen wordt geslagen, levert de beruchte naam *Kristallnacht* op.

Duitsers bij de Joodse winkel Hermanns & Froitzheim in de stad Maagdenburg, vernield tijdens Kristallnacht in november 1938, © Bundesarchiv, Koblenz

Steeds meer komt het anti-Joods beleid in handen van de SS. Het zorgt voor een opdrijving van de terreur. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog is reeds de helft van de Joden uit Duitsland gevlucht.

Groot Duits protest blijft uit. Veel politieke tegenstrevers bevinden zich in concentratiekampen en zijn monddood gemaakt. In 1938 wordt het aantal kampen uitgebreid met de inrichting van onder meer Flossenbürg, Mauthausen, Neuengamme en Ravensbrück.

Grenze(n)loos

1939-1945

Met het uitbreken van de oorlog in 1939 start een nieuwe fase in de vervolging van de vijanden van het Derde Rijk. Zowel territoriaal als moreel worden grenzen verlegd. In pas veroverd territorium worden nieuwe concentratiekampen opgericht. De kampen dienen niet meer voor de “heropvoeding” van tegenstanders van het regime, maar worden echte straf- en werkkampen. Ze leveren goedkope arbeidskrachten voor de Duitse oorlogsindustrie en zijn een bron van inkomsten voor de SS. Gevangenen kunnen er niet meer vrijkomen.

In nieuw bezette gebieden botst het naziregime op heel wat nieuwe politieke tegenstanders en verzetsstrijders. Vooral in het oosten komen er ook veel nieuwe “raciale vijanden” en “minderwaardige volkeren” bij. Er worden andere oplossingen gezocht om het Duitse Rijk biologisch “te zuiveren”.

Aktion T4

De economische crisis van 1929 en de beperkingen die ze oplegt, hebben ook gevolgen voor de psychiatrische instellingen: hun financiële middelen (en dus de behandelingsmogelijkheden voor de patiënten) verminderen. Zo ontstaat het idee dat die mensen nutteloos zijn maar toch op de maatschappij doorwegen. De excessen van het raciale nazibeleid ontluiken tijdens de Weimarrepubliek.

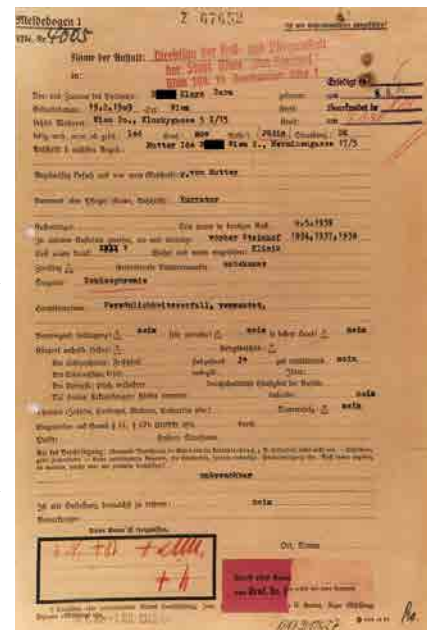
In oktober 1939 lanceert Hitler op Duitse bodem *Aktion T4*, genoemd naar de hoofdzetel in de *Tiergartenstrasse 4* in Berlijn. T4 is een zeer extreme vorm van eugenetica of rasverbetering. Eugenetisch onderzoek wordt tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw weliswaar door veel artsen in de westerse wereld uitgevoerd.

T4 is een nationaalsocialistisch “euthanasieprogramma” dat wordt uitgevoerd in onder meer enkele speciaal ingerichte euthanasiecentra in de psychiatrische instellingen van Hartheim (Oberösterreich), Grafeneck (Württemberg), Hadamar (Hesse), Sonnenstein (Saxe), Bernburg an der Saale (Saxe-Anhalt), Brandenburg an der Havel (Brandenburg).

Het effectieve moorden begint in januari 1940. Ongeveer 70.000 mentaal gehandicapten, zwaar fysiek gehandicapten, bedlegerige ouderen... worden gedood.

Het moorden gebeurt doorgaans door het toedienen van dodelijke injecties of door koolmonoxidevergiftiging. Het betrokken personeel en de methodes bij *Aktion T4* worden later ingezet voor het doden van verzwakte concentratiekampgevangenen, alsook bij het vergassen van ruim anderhalf miljoen Joden in Polen tijdens *Aktion Reinhard*.

Tegen T4 rijst er Duits protest, onder meer door de katholieke bisschop van Münster in 1941. Hitler zet het programma daarop officieel stil. Achter de schermen gaat het moorden echter verder, onder meer in het concentratiekamp van Ravensbrück.

Valse overlijdensakte vanwege de psychiatrische instelling Am Steinhof in Wenen.

Een genocidair masterplan?

De vernietiging van de Europese Joden is niet op voorhand vastgelegd. Er bestaat in 1933 dus geen blauwdruk voor de judeocide.

Een eerste oplossing voor het “Joodse vraagstuk” zoeken de nazi’s bij de emigratie van de Joodse bevolking (1933-1940). Er worden een aantal radicale stappen genomen om Joden aan te zetten het Duitse grondgebied te verlaten.

Een “genocidair masterplan” krijgt pas in 1941 vorm als blijkt dat de Joodse emigratie geen oplossing meer biedt. De eerder genomen stappen blijken achteraf gezien wel logische tussenstappen die leiden tot de uiteindelijke uitroeiing (1941-1945).

Terreur en moord in het oosten

De nazi-Duitse verovering van Oost-Europa gaat gepaard met extreem geweld en moord. Het “minderwaardige” Poolse volk wordt beschouwd als slaven, waarvan de elite moet verdwijnen. Tijdens de invasie in 1939 worden op grote schaal executies gepleegd. Velen verdwijnen ook in bestaande of nieuw opgerichte concentratiekampen.

Daarnaast wordt de Joodse bevolking in Polen geïsoleerd. Plunderingen, verkrachtingen, moorden... komen vaak voor. Wanneer het land is ingenomen, worden Joden systematisch samengebracht in getto's. De levensomstandigheden zijn er mensonwaardig.

Met de Duitse inval van de Sovjet-Unie in juni 1941 breekt de raciaal-ideologische oorlog volledig los. De oorlog wordt een vernietigingsoorlog, tegen het communisme en het Jodendom. Communistische Sovjetfunctionarissen worden geëxecuteerd, Sovjetsoldaten uitgehongerd in geïmproviseerde kampen, Joden en Zigeuner massaal doodgeschoten, ...

Met de oorlog bevinden zich miljoenen Joden extra op (nieuw) Duits grondgebied. Emigratie of concentratie biedt voor de nazi's geen oplossing meer voor het “Joodse probleem”. Rond de zomer van 1941 begint de genocide op Joden in het oosten van Europa. Ze breidt zich spoedig uit naar de rest van het continent.

Massamoord door kogels

In het spoor van het Duitse leger volgen *Einsatzgruppen* de opmars in het oosten. Deze doodseskaders moeten de weerstand in het bezette gebied uitschakelen en alle “ongewensten” uitmoorden. Soldaten van de *Wehrmacht* maken zich eveneens schuldig aan dergelijke terreurdaden. Voornamelijk Joden, maar ook Roma en Sovjetfunctionarissen worden massaal doodgeschoten. Soms wordt ook gebruik gemaakt van mobiele gaswagens of *Sonderwagen*.

Na bloederige acties in Polen worden de *Einsatzgruppen* ingezet in de Sovjet-Unie. De massa-executies van mannen, vrouwen en kinderen zijn uitermate wreed. Tussen 1941 en 1943 worden op die manier ongeveer 1.300.000 mensen vermoord.

Terreur en moord in het westen

Wanneer de oorlog in de lente van 1940 in het westen uitbreekt, toont die een ander gezicht dan in het oosten. Bij de Duitse aanval op Noord-West-Europa is er geen

sprake van systematisch geweld of grootschalige moordpartijen op plaatselijke inwoners, al zijn er enkele bloedige uitzonderingen.

Ook in het westen worden (concentratie)kampen ingericht, waar tegenstanders van het regime, maar ook raciale vijanden worden opgesloten. Velen onder hen zullen uiteindelijk richting Duitsland of verder oostwaarts worden gedeporteerd.

De nazi's nemen in het westen eveneens stappen om de bevolking "raszuiver" te maken. Het mondt in 1942 uit in de deportaties van de Joodse bevolking en zogenaamde zigeuners. Het merendeel onder hen vindt in een van de vernietigingscentra op voormalig Pools grondgebied de dood.

Concentratiekampen 2.0

Na het uitbreken van de oorlog breidt het concentratiekampstelsel zich uit.

Jurk van een gedeporteerde, Duitsland, ca. 1943

Het aantal gevangenen neemt exponentieel toe. Opgepakte weerstanders en politieke tegenstanders in nieuw veroverde gebieden worden massaal richting de kampen gedeporteerd.

In 1943-1944 zitten ongeveer 2 miljoen mensen gevangen in een twintigtal grote concentratiekampen en zowat 1.500 bijkampen (*Kommandos*). De concentratiekampen krijgen steeds meer een economische functie voor de nazi's. Het regime is keihard en moorddadig. Veel gevangenen sterven door uitputting, ondervoeding, ziekte of door fysieke mishandeling. Hoe groter de overbevolking in een kamp, des te erger de levensomstandigheden er zijn.

De concentratiekampen zijn echter geen moordcentra die worden gebruikt bij de uitvoering van de judeocide. Om "overtollige" gevangenen te liquideren, vinden in sommige kampen wel vergassingen plaats. Het concentrationnaire systeem en de uitroeiing komen uitzonderlijk wel eens samen voor, bijvoorbeeld in Majdanek en Auschwitz-Birkenau.

Eindoplossing

Het besluit tot genocide op de Europese Joden valt ergens tussen juni 1941 en oktober 1941, al is de exacte datum niet gekend. Bij de inval op de Sovjet-Unie worden tijdens massa-executies minstens 1.300.000 mensen vermoord. Het totale aantal gefusilleerden op alle fronten loopt op tot 2.000.000.

In december 1941 richt de SS in Kulmhof an der Nehr het vernietigingscentrum

Chelmno in. Minstens 150.000 mensen – voornamelijk Joden, maar ook “zigeuners” – worden er tot maart 1943 vergast in vrachtwagens. In januari 1942 volgt na een bijeenkomst van enkele hoge naziambtenaren in een villa in Wannsee bij Berlijn een meer systematische en industriële oplossing voor het “Joodse probleem”.

Vanaf maart treedt *Aktion Reinhard* in werking. Drie moordcentra - al dan niet in de nabijheid van getto's - worden op voormalige Poolse grond gebouwd: Belzec, Sobibór en Treblinka II. De centra bevinden zich aan een aftakking van een spoorweg, aan de rand van de bewoonde wereld. In totaal worden ruim 1.500.000 Joden in het grootste geheim door koolstofmonoxide vergast.

Een industrieel gas, Zyklon B, wordt gebruikt in Auschwitz-Birkenau en Lublin-Majdanek, een concentratiekamp met extra vernietigingscapaciteit. Tienduizenden Joden worden in Majdanek vergast. Het complex Auschwitz-Birkenau-Monowitz is met zijn 1.100.000 doden een triest dieptepunt. 960.000 Joden sterven er. Daarnaast

Aankomst Hongaarse Joden in Auschwitz-Birkenau, © Bundesarchiv, Koblenz

laten ook 75.000 Polen, 21.000 Zigeuner, 15.000 Sovjet-Russen en 15.000 Europeanen van diverse nationaliteiten er het leven.

Buiten de moordcentra in bezet Polen worden ook andere, kleinere moordkampen op diverse manieren tijdens de judeocide ingezet. In Maly Trostenets en Bronnaja Gora (Wit-Rusland) en Sajmiste (toenmalig “Kroatië”) komen minstens 100.000 mensen om het leven. In de concentratiekampen sterven nog eens ruim 150.000 Joden, in de getto's 800.000. Dit brengt het dodental op bijna 6 miljoen mensenlevens.

De “bevrijding” van de kampen

De meeste concentratiekampen en uitroeiingscentra worden niet als dusdanig bevrijd maar eerder ontdekt, hoewel de geallieerden vaak al vroeger op de hoogte zijn van hun bestaan. Om sporen van de misdaad uit te wissen, zijn sommige sites nog voor de geallieerde aankomst op Duits bevel vernietigd. Vaak zijn de gevangenen naar andere kampen, verder verwijderd van het front, geëvacueerd. Die evacuaties vinden in erbarmelijke omstandigheden plaats. Meestal te voet, maar soms ook in wagons, zonder de minste bescherming tegen koude of hitte, bijna zonder voedsel of water, vinden tienduizenden gedeporteerden de dood tijdens een van deze “dodenmarsen”.

Vanaf 1942 tracht nazi-Duitsland de sporen van de misdaden in het oosten met de *Sonderaktion 1005* uit te wissen. Lichamen van slachtoffers van de *Einsatzgruppen*,

evenals die in de uitroeiingscentra van Belzec, Chelmno, Sobibor en Treblinka, worden opgegraven en verbrand, waarna hun as wordt verspreid. De gevangenen van Majdanek worden naar Auschwitz gestuurd, maar de gaskamers (ongebruikt sinds 1943) en de door brand vernielde oven worden in juli 1944 door het Rode Leger aangetroffen. Door de snelle ondergang van Duitsland kunnen echter niet alle gevangenen worden geëvacueerd. De geallieerden stuiten in Bergen-Belsen, Dachau of Sachsenhausen op overbevolkte kampen. Duizenden lichamen liggen verspreid, treinwagons zitten volgepropt met kadavers, de overlevenden zijn uitgeput en uitgehongerd, tuberculose en tyfus tieren welig. Met de “bevrijding” van de kampen wordt een apocalyptische situatie blootgelegd.

Paar schoenen gedragen tijdens een dodenmars door Anne Meegens.

De overlevenden

Na de ontdekking van de kampen moet de terugkeer van de overlevenden worden georganiseerd. België tracht de thuiskomst van duizenden landgenoten zo vlot mogelijk te laten verlopen. Paul Van Zeeland, hoog-commissaris voor Repatriëring, wordt als hoofd van een delegatie naar Duitsland gestuurd om zich over de Belgische overlevenden te ontfermen.

De thuiskomst leidt tot vreugdetaferele, maar ook tot een tweede golf van volksrepressie tegen al diegenen die van collaboratie worden verdacht. De realiteit van de concentratiekampen dringt nu pas echt door. De gemoederen bedaren tegen het einde van de zomer in 1945. Voor Joodse overlevenden is een terugkeer naar het vooroorlogse leven onmogelijk. In het Westen gaat de aandacht vooral uit naar de niet-Joodse slachtoffers. Die worden er als nationale helden voorgesteld. De judeocide komt nauwelijks aan bod. Overlevenden vinden hun vroegere woonst geplunderd, of zelfs door anderen bewoond, terug. In Polen breekt antisemitisch geweld uit. Duizenden mensen hebben geen andere keuze dan *Displaced Persons Camps* op te zoeken, oorden die dikwijls in vroegere concentratiekampen zijn ingericht. In die kampen verblijven duizenden Oost-Europeanen, voormalige krijgsgevangenen of gedeporteerden, die uit angst voor communistische repressie niet naar hun land

Wilchar, “Vrijheidsdroom”

Houten paneel "Gerepatrieerden uit Duitsland", België, 1945.

kunnen terugkeren. Onder Sovjetdruk wordt een deel van hen gerepatrieerd; de andere dakloze overlevenden worden geleidelijk door de geallieerde landen verwelkomd. België ontvangt vanaf 1947 ongeveer 20.000 vluchtelingen.

Tijdens het bezoek Terreur, vervolging, genocide

Thema: geweld, vervolging

Terreur, vervolging, genocide (1933-1945)

De oprukkende geallieerde legers stuiten op verschrikkelijke taferelen: de ontdekking van de concentratiekampen en uitroeiingscentra brengt bij de soldaten (en op het thuisfront) een ware schokgolf teweeg. Hoe was zo iets mogelijk? De racistische nazi-ideologie, die zich vanaf 1933 in Duitsland en vanaf 1938 ook extremer buiten de voormalige Duitse grenzen ontwikkelde, leidde tot de systematische uitroeiing van volledige bevolkingsgroepen. Drie jaar na het einde van de oorlog wordt de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens door de Verenigde Naties aanvaard.

Uitsluiting

Getto's

Alleen al in voormalig Polen en de Sovjet-Unie richtten de nazi's minstens 1.000 getto's op. De Joodse bevolking wordt er geconcentreerd en geïsoleerd van de buitenwereld. De levensomstandigheden zijn er barslecht. Overbevolking, armoede, ziekte, voedseltekort, dwangarbeid... kenmerken er het leven. Minstens 800.000 mensen sterven in de getto's.

Vanaf eind 1941 worden de getto's systematisch vernietigd. Honderdduizenden Joden worden gedeporteerd richting een moordcentrum. In augustus 1944 wordt het laatste grote getto in Lodz (Polen) geliquideerd.

*Getto van
Litzmannstadt,
© Bundesarchiv,
Koblenz*

Moord door werk

Kleding: de gestreepte pyjama

Historiek van de gevangeniskleding

In 1600 krijgen de gevangenen voor het eerst een uniform aangemeten, wanneer opsluiting de middeleeuwse strafuitvoering vervangt. De misdadiger wordt zo tweemaal met de vinger gewezen: hij zit opgesloten en is herkenbaar aan de kleren die hij draagt. De bronnen die deze uniformen beschrijven, zijn echter zeldzaam.

De eerste vermelding van een gestreept uniform (witte en zwarte strepen) dateert uit 1781 in Pforzheim (Baden-Württemberg). Het gebruik is echter niet veralgemeend. Het gebruik van een gestreept uniform voor gevangenen wordt slechts in het midden van de 19e eeuw uitgebreid. Er dient te worden opgemerkt dat strepen niet enkel door gevangenen worden gedragen: ook de tenues van matrozen en lakeien

vertonen ze.

In 1933 dragen de gevangenen in het concentratiekamp van Dachau (evenals in Sonnenburg) een wit uniform bestaande uit een korte jas en een werkbroek die over de gewone kleding wordt aangetrokken. Anderen dragen werkkledij, uniformen die door de politie, de trambestuurders of andere openbare diensten afgeschreven zijn. Er is geen algemene regel die voor alle kampen geldt.

Het gestreepte uniform wordt in 1938-1939 door de kampinspectie (*Inspektion der Konzentrationslager*) onder leiding van Theodor Eicke aan alle concentratiekampen opgelegd. Die dienst grijpt terug naar het uniform dat zware criminelen en

Vest van een Belgische politiek gedeporteerde, gedragen door dr. Aimé Goessens

gevangenen in de jaren '30 in de gevangenissen droegen, maar dat in 1936 door het ministerie van Justitie om economische redenen werd afgeschaft. In de zomer wordt blauw/wit katoen gebruikt, in de winter blauw/grijze synthetische wol. Andere kleuren (zoals groen/grijs) verschijnen eveneens.

De uniformen worden vervaardigd door het SS-bedrijf *Deutsche Gesellschaft für Textil- und Lederverarbeitung (Texled) mbh*. De modellen, snitten en kleuren kunnen evenwel variëren naargelang de confectieateliers.

In de loop van de oorlog, vanaf 1942, wordt stof echter schaars en groeit het aantal gevangenen.

De gevangenen moeten van dan af aan (gemarkeerde) burgerkleding dragen die op dode gevangenen wordt gerecupereerd (meestal Joden

in Auschwitz en Majdanek of Sovjetgevangenen). Deze recuperatiestukken worden enkel in de kampen gedragen en niet in de buitencommando's. Wanneer de kledingschaarste vanaf november 1944 nog groter wordt, dragen de gevangenen gewoon de kleren waarin ze werden aangehouden.

Het gestreepte uniform dat vandaag als symbool geldt, is dus niet de enige tenue die in de kampen werd gedragen.

Het uniform beoogt verschillende doelstellingen: de gevangenen als dusdanig identificeren en hun vlucht bemoeilijken, de gevangenen met criminelen assimileren en ze als dusdanig aanduiden, de gevangenen vernederen en

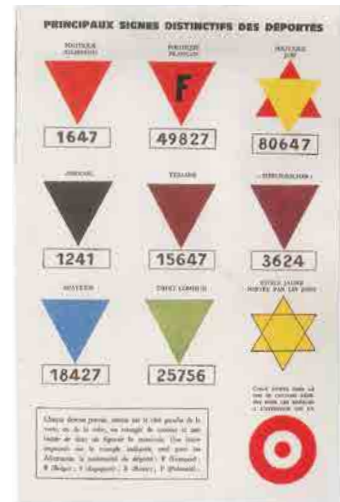
Burgerjasje gedragen door Pierre Vandavelde in het kamp van Buchenwald

onderwerpen, ze innerlijk breken, ze hun menselijke eigenheid ontnemen. Elke gevangene draagt bovendien kentekens waarvan de symbolen en kleuren naargelang de kampen variëren. De symbolen worden op verschillende plaatsen op de stof geschilderd (1935-1937), om vanaf 1937 gestandaardiseerd te worden (de beruchte driehoeken in kleur).

Naoorlogse symboliek

Het uniform wordt een eervol kledingstuk, het symbool van martelaarschap, van heldhaftigheid, van overleving; het getuigt van de wilskracht van de drager die erin geslaagd is te overleven. De kledingstukken worden dikwijls aangepast om tijdens ceremonies gedragen te kunnen worden (toevoeging van voering of zakken, aangepaste broek, nieuw gemaakte driehoek en nummers).

Wanneer dergelijke kledingstukken in musea en andere herdenkingsoorden terecht komen, is het soms moeilijk te achterhalen welke wijzigingen achteraf werden aangebracht. Wanneer het kledingstuk in een tentoonstelling wordt gepresenteerd, wordt de geschiedkundige betekenis ondergeschikt aan de symbolische en emotionele lading. Het stuk wordt tentoongesteld om emoties op te wekken. Het uniform wordt een herdenkingsmonument.

Schoenen

Getuigenis van Primo Levi: “(..) we kregen een paar schoenen toegesmeten, of eigenlijk geen paar, maar twee aparte schoenen, één schoen met hak, de andere zonder. Je moest als een atleet gebouwd zijn om daarmee te kunnen stappen. De ene schoen was te klein, de andere te groot. (...) De schoenen verwonden de voeten meestal en diegene die delicate voeten had, kreeg uiteindelijk infecties. (...) Diegene die gevoelig voor infecties was, stierf door de schoenen, door de voetwonden die besmet raakten en die niet meer genazen. De voeten zwollen op en hoe meer ze opzwellen, hoe meer de schoenen knelden en de mensen gingen uiteindelijk naar de ziekenboeg, maar werden daar niet toegelaten, want gezwollen voeten, dat is geen ziekte. Het probleem kwam zo veelvuldig voor dat mensen met gezwollen voeten rechtstreeks naar de gaskamer werden gestuurd.”

Primo Levi, “Retour à Auschwitz”, *Témoigner. Entre histoire et mémoire*. 119/2014, online geplaatst op 1/1/2016, geraadpleegd op 6/7/2017. <http://temoigner.revues.org/1457>

Honger

In het kamp van Gusen (Mauthausen)

“De soepbedeling had een speciale betekenis in de geschiedenis van de kampen. De soep werd door gevangenen uit de keuken gehaald en meestal was het de *Blockältester*, de secretaris of een *Kapo* die de bedeling organiseerde. De eerste zorg van de gevangenen, vooral van de ouderen, was uitmaken wie de soep uitdeelde. Als de aangestelde bekend stond om de kom goed om te roeren, slaagden de ouderen er bijna altijd in vooraan in de rij te gaan staan, om goed bediend te worden. Als de aangestelde niet roerde, stonden dezelfde ouderen achteraan, om de bodem van de kom te krijgen, d.w.z. een dikke soep, terwijl de anderen slechts een waterig brouwsel kregen, zonder koolraap, kool of aardappelen, als die er al waren.”

“We keren terug naar onze *Block*, waar ons het gewone maaltje wacht: 300 gr brood, een stukje worst en wat koffie.”

“Na het avondappel – dat niet lang duurde – en onze gewone kost – nu voor een keer verrijkt met een lepel platte kaas en een lepeltje confituur – ga ik zodra de lichten worden gedoofd voldaan naar bed.”

Getuigenis van Paul BRUSSON, *De mémoire vive*, Luik, Ed. du CEFAL, 2003, pp. 44, 46, 50.

Daders

De meeste terreur- en repressiedaden, evenals de genocide, zijn vooral het werk van de SS. Deze “elite-eenheid” staat aan het hoofd van de uitvoering van de ideologische agenda van de nazi's. Ze beheert de kampen, leidt de massamoorden en richt de uitroeiingscentra op.

De SS staat echter niet alleen aan het roer van de operatie. Zo heeft ook de *Wehrmacht* een aandeel in de massamoorden, vereist het transport van gevangenen de medewerking van de Duitse spoorwegen (en die van de bezette landen), verzekert de Duitse centrale bank de financiering van het project en ontvangt het gestolen gelden, werken artsen het *Aktion T4*-programma uit... Industriëlen gaan evenmin vrijuit: ze maken gebruik van dwangarbeid en produceren het Zyklon B-gas.

De beulen, actief op het terrein, zijn lang niet alleen afkomstig uit het *Reich*. Talloze collaborateurs in Duits uniform werken mee. Soms neemt ook de lokale bevolking actief deel aan de uitwerking van het macabere proces.

De auteurs van het beleid zijn mensen die een onmenselijk systeem hebben bedacht.

Ze zijn verantwoordelijk voor het lijden van en/of de brutale moord op miljoenen mensen. Geen enkele van hen kan worden vrij gepleit voor de misdaden die in naam van het nazi-“ideaal” zijn begaan. Tijdens de naoorlogse processen in België en in Europa schuiven velen evenwel naar voor dat ze enkel “aan de orders hebben gehoorzaamd”.

In het dossier “Na het bezoek” vindt u tips om de getuigenissen van de beulen pedagogisch aan te wenden.

De horror in scène gezet

In Buchenwald, dat op 11 april 1945 door de Amerikanen wordt bevrijd, werken de Amerikanen en de overlevenden een encenering met lijken uit, zoals ze die bij de bevrijding op een hoop naast de verbrandingsoven hadden aangetroffen. Ze voegen er een tweede hoop lijken aan toe. Deze encenering wordt dan voorgesteld aan de inwoners van Weimar en de leden van de lokale NSDAP.

Activiteitenfiche

Terreur, vervolging, genocide

Thema: Geweld, vervolging

Uitsluiting

Victor KLEMPERER, *Mes soldats de papier. Journal 1933-1941*, Seuil, Parijs, 2000
nota 94, 3 december 1938, p.741

Arrest van de politieprefect in Berlijn, **28 november 1938**

“De *Judenbann* (het uitsluiten van Joden) is in Berlijn van toepassing op:

- 1) Alle theaters, bioscopen, nachtclubs, concertzalen en conferentieruimtes, musea, kermisterreinen, amusementsparken, de beurshallen van *Messedamm*, met inbegrip van het omliggende park en de radiozendmast, de Duitslandhal en het Sportpaleis, het Rijkssportveld, alle sportterreinen, met inbegrip van de schaatsbaan;
- 2) Alle openbare en private badhuizen en alle overdekte en openluchtzwembaden;
- 3) De *Wilhelmstraße*, vanaf de *Leipziger Straße* tot *Unter den Linden*, met inbegrip van de *Wilhelmplatz*;
- 4) De *Vofßstraße*, vanaf de *Hermann-Göring-Straße* tot de *Wilhelmstraße*;
- 5) Het *Reichsehrenmal* [de *Neue Wache*, een gebouw in Berlijn waarvan de nazi's een nationaal monument ter ere van het *Reich* hebben gemaakt] en het noordelijke trottoir van *Unter den Linden*, vanaf de universiteit tot aan het Arsenaal.’

p. 104-106, **2 juni 1942**

‘Nieuwe verordeningen (...). De strop om onze nek wordt steeds strakker aangehaald. Ze verzinnen elke dag nieuwe maatregelen om ons langzaam te breken. (...) Dit zijn de nieuwe verordeningen:

- 1) Verplichting om na 8 of negen uur 's avonds thuis te blijven. Controles!
- 2) Uit onze eigen huizen gezet.
- 3) Verbod om te telefoneren en naar de radio te luisteren.
- 4) Verbod om naar het theater, de bioscoop, een concert of een museum te gaan.
- 5) Verbod om een abonnement op een krant te nemen of er een te kopen.
- 6) Verbod om het openbaar vervoer te nemen, in drie fases: a) verbod om de autobus te nemen, alleen toegelaten op het balkon van de tram; b) verbod om zich te verplaatsen, tenzij om te gaan werken; c) verplichting om te voet te gaan werken, voor wie op minder dan 7 kilometer van zijn werk woont en niet ziek is (alleen is het zo goed als onmogelijk om een ziektebriefje te pakken te krijgen). Uiteraard is het ook verboden om een taxi te nemen.
- 7) Verbod om “zeldzame voedingsmiddelen” te kopen.
- 8) Verbod op het kopen van sigaren en alle andere rookwaren.
- 9) Verbod op het kopen van bloemen.

- 10) Intrekking van de melkkaart.
  - 11) Verbod om naar de kapper te gaan.
  - 12) Verbod om eender welke vakman in te huren, tenzij na voorafgaande schriftelijke goedkeuring van de gemeente.
  - 13) Verplichting om volgende voorwerpen in te leveren bij de autoriteiten: typmachines,
  - 14) bontwaren en wollen dekens,
  - 15) fietsen (we mogen de fiets nemen om te gaan werken, maar uitstapjes en zondagse ritjes zijn verboden),
  - 16) ligstoelen,
  - 17) honden, katten en vogels.
  - 18) Verbod om: de buitenwijken van Dresden te verlaten,
  - 19) het station binnen te gaan,
  - 20) langs de oever te wandelen aan de kant waar de ministeries en de openbare tuinen zich bevinden,
  - 21) zich op het gemeentelijke grasveld en de straten rond de *Grosser Garten* [een grote publieke tuin] te begeven. Die laatste maatregel werd pas gisteren toegevoegd. Sinds eergisteren is het ook verboden om de hallen binnen te gaan.
  - 22) Sinds 19 september (1941): invoering van de Jodenster.
  - 23) Verbod om thuis een voedselvoorraad te bewaren. (Zelfs voeding die met een rantsoenkaart is verkregen wordt door de Gestapo in beslag genomen).
  - 24) Verbod om een bibliotheek te bezoeken.
  - 25) Omdat we een ster dragen kunnen we geen restaurants meer bezoeken. Terwijl restaurants de enige plekken zijn waar altijd nog wel een “basisgerecht” te krijgen valt als je echt niets meer in huis hebt. Volgens Eva [de Arische vrouw van Klemperer] zitten ze altijd vol.
  - 26) Geen kledingkaart meer.
  - 27) Geen viskaart meer.
  - 28) Geen speciale rantsoenen zoals koffie, chocola, fruit en geconcentreerde melk meer.
  - 29) Speciale belastingen.
  - 30) De *Freigrenze* [aanslaggrens] wordt steeds verlaagd. De mijne: eerst 600, dan 320, nu 185 Mark.
  - 31) Slechts één uur toelating om boodschappen te doen (door de week van drie tot vier, 's zaterdags van twaalf tot 1).
- Ziezo, volgens mij is dat alles. Maar die 31 punten verzinken helaas in het niets naast het risico op vervolging, mishandeling, gevangenschap, opsluiting in een concentratiekamp en een geweldadige dood.”

p. 128, **16 juni 1942**

“Nieuwe omzendbrief: Joden moeten alle elektronische toestellen die ze bezitten (stofzuigers, platenspelers,...) inleveren. Na mijn recente opsomming van de speciale maatregelen waaraan Joden zijn onderworpen, geef ik hier een lijst van specifieke maatregelen om ons te kwellen: 1) Inleveren van stoffen, 2) Inleveren van elektronische toestellen, (...).”

Victor Klempener somt de beperkingen op waaraan de Joden in Duitsland zijn onderworpen. Lees de teksten hieronder en onderlijn alle dingen die verboden zijn voor Joden.

“Ik woonde met mijn ouders in een gebouw uit 1927. Het bestond uit een gelijkvloers en drie verdiepingen met in totaal acht appartementen. (...) De appartementen, die 100 Rijksmark per maand kostten, hadden vier of vijf kamers en een gietijzeren kachel, een grote keuken met een gasfornuis, een eetkamer met een open haard, een badkamer, een toilet, een ruime hal, een lange gang, en een veranda, en voor elk appartement waren er op zolder twee kamers voor dienstbodes voorzien (...), die ook als bergruimte konden dienen. (...) in de kelder twee ruimtes (een met een betonnen vloer om kolen in te bewaren en een met een aarden vloer voor aardappelen en andere voedingswaren), een gemeenschappelijke wasruimte om de was te doen en een gemeenschappelijke strijkkamer (...).”

Getuigenis van Dr. Walter Ludwig (geboren in 1929), afgenomen in Hamburg, in november 2007, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Mijn kindertijd bracht ik door in Kreuzau, in de buurt van Düren. (...) We gingen meestal zwemmen in de buurt van de stuwdam. (...) Soms gingen we ook vissen. Het water van de Ruhr was toen nog redelijk schoon. Maar de papierfabrieken loosden er hun afvalwater, waar grote vlokken schuim op dreven. Er was toen al wel een zwembad met chloorwater, maar we wilden geen geld uitgeven om entree te betalen. (...)

Mijn vader startte zijn zaak op in Berlijn aan het einde van de zomer van 1934. (...) Ik was tien en een half toen ik met mijn moeder naar Berlijn kwam. (...) We namen er de metro. Het was de allereerste keer dat we de ondergrondse namen. Daarna namen we ook een dubbeldekker bus. Zoiets had ik nog nooit eerder gezien. Het was echt ongelooflijk. Ik kwam mijn verbazing amper te boven. (...) Ik ging vrijwel meteen bij de *Hitlerjugend*. (...) Tijdens de marsen en samenkomsten, die ondermeer op het *Reichssportfeld* plaatsvonden, kreeg ik natuurlijk een ereplek. Ik nam ook twee keer deel aan een zomerkamp, telkens voor 4 tot 6 weken. (...) Het eerste kamp

was in Beieren en Passau. Het andere was in Pommeren, in de buurt van Kamin. Het waren het soort activiteiten waar jongeren dol op waren. (...) In 1936/1937 werd ik koorknaap in Sankt Rita. (...) Mater en ik namen ook deel aan begrafenismissen. We kregen er telkens 25 of 30 *Pfennig* voor. Daar kochten we lekkers mee, of we gingen ervan naar de bioscoop.”

Getuigenis van Werner Viehs (geboren in 1924 in Bad Homburg), afgenomen in maart 2011, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Ik ging naar de lagere school in Beuthen (Opper-Silezië) vanaf 1934. (...) 's Ochtends kreeg ik 50 *Pfennig*, en daarmee moest ik voor de school begon nog snel ergens de lunch gaan halen. Voor dat bedrag kocht je vier broodjes, aan 5 *Pfennig* per stuk en een liter melk, die 10 *Pfennig* kostte, wat samen 30 *Pfennig* maakte. Er was ook nog viervruchtenjam uit een grote ton, (...) daarvan kon ik (...) een pond kopen (...) voor 10 *Pfennig*. Met de 10 *Pfennig* die ik overhield, moest ik nog langs de sigarettenverkoper. (...) Het brood en de melk was voor ons (de kinderen) en mijn ouders hadden elk twee sigaretten.”

Getuigenis van Hannes Bienert (geboren in 1928), afgenomen in Bochum in juli 2013, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Rond Pasen 1936 ging ik voor het eerst naar het college van Blasewitz (in de buurt van Dresden). Je nam eerst twintig minuten de tram, tot aan de *Kömerplatz* in Loschwitz, dan liep je over de “Blau Wunder”, de beroemde brug over de Elbe die zelfs tijdens de oorlog nooit is verwoest, vervolgens door de *Kretschmerstrasse*. Er ging ook een bus naar de *Kömerplatz*, maar die was heel duur. (...) In 1938 vielen de Duitse troepen eerst Oostenrijk en daarna Tsjecho-Slowakije binnen. Op de radio en in de filmjournaals in de bioscoop hoorden we Hitler in Linz ‘de grootste verwezenlijking van zijn leven’ verkondigen: “ik heb mijn vaderland het grote Duitse *Reich* binnengeleid”. Op school moesten we kaarten tekenen met de nieuwe landsgrenzen en een plakboek maken met artikels en foto's uit de kranten. (...) In augustus 1939 werd mijn vader als soldaat naar Königsbrück geroepen, waardoor hij zijn tandartsenkabinet abrupt moest achterlaten. (...) Mijn moeder had sinds 1928 een rijbewijs, maar had nooit met de auto gereden. Het lukte haar niet om onze oude Fiat in haar eentje te starten, maar ik, toen dertien en een half, kon dat wel. We reden meerdere keren per week naar Königsbrück om mijn vader te zien en alles in orde te maken. (...) Op 1 september (1939) brak de oorlog uit. (...) Mijn moeder ging meteen met mij naar het postkantoor in Dresden om er cash geld af te halen.”

Getuigenis van Wolfgang Findeisen (geboren in 1926), afgenomen in Eschborn in januari 2000, dhm.de/LeMo (maart 2017).

De kampen

Omdat het leven in de kampen zo'n onbeschrijfelijk gruwelijke ervaring is geweest, is het onmogelijk om deze met normale woorden te beschrijven. Precies daarom waren getuigenissen van overlevenden lange tijd vaak moeilijk te begrijpen.

Hieronder vind je een reeks woorden uit het dagelijkse leven.

Geef voor elk woord in de tabel zowel de huidige betekenis als de betekenis die het had voor de gevangenen in de kampen.

Zoek in de tentoonstelling ook een voorwerp of foto die dit woord illustreert.

Woord	Huidige betekenis	Betekenis voor de gevangenen	Voorwerp/foto
Schoenen			
Reis			
Werk			
Kleding			
Kom			
Aankomst			
Rook			
Water			
Tellen			

Welk van de tentoongestelde voorwerpen symboliseert het leven in de kampen volgens jou het beste? Licht je keuze toe en leg uit welk aspect van het kampleven dit voorwerp illustreert.

.....

.....

.....

Wordt er zowel aandacht besteed aan de kampbeulen als de slachtoffers? Zoja, op welke manier? Zoniet, welk aspect wordt hier buiten beschouwing gelaten?

.....
.....

De machteloosheid van het Rode Kruis

Het aantal razzia's neemt toe en steeds meer Joden worden systematisch gedeporteerd naar concentratiekampen of uitroeiingscentra die compleet zijn afgesneden van de buitenwereld.

In 1942 brengt het Duitse Rode Kruis het Internationale Rode Kruiscomité (ICRC) ervan op de hoogte dat er geen inlichtingen meer zullen worden verstrekt over "niet-Arische" gevangenen en vraagt het aan het ICRC om hier niet langer vragen over te stellen. Aanvragen om de kampen te bezoeken worden door de Duitse autoriteiten systematisch afgewezen, omdat ze onder geen beding willen communiceren over het lot van de Joden. In juni 1944, na tal van aanvragen, krijgt een afgevaardigde van het ICRC, dokter Maurice Rossel, uiteindelijk toch toestemming om het kamp van Theresienstadt in Tsjecho-Slowakije te bezoeken.

Maurice Rossel, een jonge vertegenwoordiger van het ICRC begint aan zijn bezoek van Theresienstadt. Hij neemt foto's van het kamp, dat hij als "bijna normaal" ervaart, "want de levensomstandigheden zijn er bevredigend". Zelfs nu (in 2006) blijft Maurice Rossel zijn eerdere versie van de feiten volhouden. Hij ziet Theresienstadt als een "modelkamp voor prominente Joden", "een nepkamp waar mensen geen honger lijden of gemarteld worden".

Christine Rütten, *La Croix-Rouge sous le IIIe Reich, histoire d'un échec* (2006, 52 minutes)

Bekijk de foto's in de zaal en vergelijk de indrukken van de Rode Kruis-vertegenwoordiger met de realiteit in de kampen. Zoek elementen die de getuigenis van Maurice Rossel tegenspreken.

.....
.....

Activiteitenfiche (oplossing)

Terreur, vervolging, genocide

Thema: Geweld, vervolging

Uitsluiting

Victor KLEMPERER, *Mes soldats de papier. Journal 1933-1941*, Seuil, Paris, 2000
nota 94, 3 december 1938, p.741

Arrest van de politieprefect in Berlijn, **28 november 1938**

“De *Judenbann* (het uitsluiten van Joden) is in Berlijn van toepassing op:

- 1) Alle theaters, bioscopen, nachtclubs, concertzalen en conferentieruimtes, musea, kermisterreinen, amusementsparken, de beurshallen van *Messedamm*, met inbegrip van het omliggende park en de radiozendmast, de Duitslandhal en het Sportpaleis, het Rijkssportveld, alle sportterreinen, met inbegrip van de schaatsbaan;
- 2) Alle openbare en private badhuizen en alle overdekte en openluchtzwembaden;
- 3) De *Wilhelmstraße*, vanaf de *Leipziger Straße* tot *Unter den Linden*, met inbegrip van de *Wilhelmplatz*;
- 4) De *Vofßstraße*, vanaf de *Hermann-Göring-Straße* tot de *Wilhelmstraße*;
- 5) Het *Reichsehrenmal* [de ‘Neue Wache, een gebouw in Berlijn waarvan de nazi’s een nationaal monument ter ere van het Reich hebben gemaakt] en het noordelijke trottoir van *Unter den Linden*, vanaf de universiteit tot aan het Arsenaal.’

p. 104-106, **2 juni 1942**

‘Nieuwe verordeningen (...). De strop om onze nek wordt steeds strakker aangehaald. Ze verzinnen elke dag nieuwe maatregelen om ons langzaam te breken. (...) Dit zijn de nieuwe verordeningen:

- 1) Verplichting om na 8 of negen uur ’s avonds thuis te blijven. Controles!
- 2) Uit onze eigen huizen gezet.
- 3) Verbod om te telefoneren en naar de radio te luisteren.
- 4) Verbod om naar het theater, de bioscoop, een concert of een museum te gaan.
- 5) Verbod om een abonnement op een krant te nemen of er een te kopen.
- 6) Verbod om het openbaar vervoer te nemen, in drie fases: a) verbod om de autobus te nemen, alleen toegelaten op het balkon van de tram; b) verbod om zich te verplaatsen, tenzij om te gaan werken; c) verplichting om te voet te gaan werken, voor wie op minder dan 7 kilometer van zijn werk woont en niet ziek is (alleen is het zo goed als onmogelijk om een ziektebriefje te pakken te krijgen). Uiteraard is het ook verboden om een taxi te nemen.
- 7) Verbod om “zeldzame voedingsmiddelen” te kopen.
- 8) Verbod op het kopen van sigaren en alle andere rookwaren.
- 9) Verbod op het kopen van bloemen.

- 10) Intrekking van de melkkaart.
  - 11) Verbod om naar de kapper te gaan.
  - 12) Verbod om eender welke vakman in te huren, tenzij na voorafgaande schriftelijke goedkeuring van de gemeente.
  - 13) Verplichting om volgende voorwerpen in te leveren bij de autoriteiten: typmachines,
  - 14) bontwaren en wollen dekens,
  - 15) fietsen (we mogen de fiets nemen om te gaan werken, maar uitstapjes en zondagse ritjes zijn verboden),
  - 16) ligstoelen,
  - 17) honden, katten en vogels.
  - 18) Verbod om: de buitenwijken van Dresden te verlaten,
  - 19) het station binnen te gaan,
  - 20) langs de oever te wandelen aan de kant waar de ministeries en de openbare tuinen zich bevinden,
  - 21) zich op het gemeentelijke grasveld en de straten rond de *Grosser Garten* [een grote publieke tuin] te begeven. Die laatste maatregel werd pas gisteren toegevoegd. Sinds eergisteren is het ook verboden om de hallen binnen te gaan.
  - 22) Sinds 19 september (1941): invoering van de Jodenster.
  - 23) Verbod om thuis een voedselvoorraad te bewaren. (Zelfs voeding die met een rantsoenkaart is verkregen wordt door de Gestapo in beslag genomen).
  - 24) Verbod om een bibliotheek te bezoeken.
  - 25) Omdat we een ster dragen kunnen we geen restaurants meer bezoeken. Terwijl restaurants de enige plekken zijn waar altijd nog wel een “basisgerecht” te krijgen valt als je echt niets meer in huis hebt. Volgens Eva [de Arische vrouw van Klemperer] zitten ze altijd vol.
  - 26) Geen kledingkaart meer.
  - 27) Geen viskaart meer.
  - 28) Geen speciale rantsoenen zoals koffie, chocola, fruit en geconcentreerde melk meer.
  - 29) Speciale belastingen.
  - 30) De Freigrenze (aanslaggrens) wordt steeds verlaagd. De mijne: eerst 600, dan 320, nu 185 Mark.
  - 31) Slechts één uur toelating om boodschappen te doen (door de week van drie tot vier, 's zaterdags van twaalf tot 1).
- Ziezo, volgens mij is dat alles. Maar die 31 punten verzinken helaas in het niets naast het risico op vervolging, mishandeling, gevangenschap, opsluiting in een concentratiekamp en een geweldadige dood.”

p. 128, **16 juni 1942**

‘Nieuwe omzendbrief: Joden moeten alle electronische toestellen die ze bezitten (stofzuigers, platenspelers,...) inleveren. Na mijn recente opsomming van de speciale maatregelen waaraan Joden zijn onderworpen, geef ik hier een lijst van specifieke maatregelen om ons te kwellen: 1) Inleveren van stoffen, 2) Inleveren van elektronische toestellen, (...).’

Victor Klempener somt de beperkingen op waaraan de Joden in Duitsland zijn onderworpen. Lees de teksten hieronder en onderlijn alle dingen die verboden zijn voor Joden.

“Ik woonde met mijn ouders in een gebouw uit 1927. Het bestond uit een gelijkvloers en drie verdiepingen met in totaal acht appartementen. (...) De **appartementen**, die 100 *Rijksmark* per maand kostten, hadden vier of vijf kamers en een gietijzeren kachel, een grote keuken met een gasfornuis, een eetkamer met een open haard, een badkamer, een toilet, een ruime hal, een lange gang, en een veranda, en voor elk appartement waren er op zolder twee kamers voor dienstbodes voorzien (...), die ook als bergruimte konden dienen. (...) in de kelder twee ruimtes (een met een betonnen vloer om kolen in te bewaren en een met een aarden vloer voor aardappelen en andere **voedingswaren**), een gemeenschappelijke wasruimte om de was te doen en een gemeenschappelijke strijkkamer (...).”

Getuigenis van Dr. Walter Ludwig (geboren in 1929), afgenomen in Hamburg, in november 2007, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Mijn kindertijd bracht ik door in Kreuzau, in de buurt van Düren. (...) We gingen meestal zwemmen in de buurt van de stuwdam. (...) Soms gingen we ook vissen. Het water van de Ruhr was toen nog redelijk schoon. Maar de papierfabrieken loosden er hun afvalwater, waar grote vlokken schuim op dreven. Er was toen al wel een **zwembad** met chloorwater, maar we wilden geen geld uitgeven om entree te betalen. (...)

Mijn vader startte zijn zaak op in Berlijn aan het einde van de zomer van 1934. (...) Ik was tien en een half toen ik met mijn moeder naar Berlijn kwam. (...) We namen er de **metro**. Het was de allereerste keer dat we de ondergrondse namen. Daarna namen we ook een dubbeldekker **bus**. Zoiets had ik nog nooit eerder gezien. Het was echt ongelooflijk. Ik kwam mijn verbazing amper te boven. (...) Ik ging vrijwel meteen bij de **Hitlerjugend**. (...) Tijdens de marsen en samenkomsten, die ondermeer op het **Reichssportfeld** plaatsvonden, kreeg ik natuurlijk een ereplek. Ik nam ook twee keer deel aan een zomerkamp, telkens voor 4 tot 6 weken. (...) Het eerste kamp was in Beieren en Passau. Het andere was in Pommeren, in de buurt van Kamin. Het

waren het soort activiteiten waar jongeren dol op waren. (...) In 1936/1937 werd ik koorknaap in Sankt Rita. (...) Mater en ik namen ook deel aan begrafenismissen. We kregen er telkens 25 of 30 *Pfennig* voor. Daar kochten we lekkers mee, of we gingen ervan naar de bioscoop.”

Getuigenis van Werner Viehs (geboren in 1924 in Bad Homburg), afgenomen in maart 2011, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Ik ging naar de lagere school in Beuthen (Opper-Silezië) vanaf 1934. (...)’s *Ochtends* kreeg ik 50 *Pfennig*, en daarmee moest ik voor de school begon nog snel ergens de lunch gaan halen. Voor dat bedrag kocht je vier broodjes, aan 5 *Pfennig* per stuk en een liter melk, die 10 *Pfennig* kostte, wat samen 30 *Pfennig* maakte. Er was ook nog viervruchtenjam uit een grote ton, (...) daarvan kon ik (...) een pond kopen (...) voor 10 *Pfennig*. Met de 10 *Pfennig* die ik overhield, moest ik nog langs de sigarettenverkoper. (...) Het brood en de melk was voor ons (de kinderen) en mijn ouders hadden elk twee sigaretten.”

Getuigenis van Hannes Bienert (geboren in 1928), afgenomen in Bochum in juli 2013, dhm.de/LeMo (maart 2017).

“Rond Pasen 1936 ging ik voor het eerst naar het college van Blasewitz (in de buurt van Dresden). Je nam eerst twintig minuten de tram, tot aan de *Kömerplatz* in Loschwitz, dan liep je over de “Blaue Wunder”, de beroemde brug over de Elbe die zelfs tijdens de oorlog nooit is verwoest, vervolgens door de *Kretschmerstrasse*. Er ging ook een bus naar de *Kömerplatz*, maar die was heel duur. (...) In 1938 vielen de Duitse troepen eerst Oostenrijk en daarna Tsjecho-Slovakije binnen. Op de radio en in de filmjournaals in de bioscoop hoorden we Hitler in Linz ‘de grootste verwezenlijking van zijn leven’ verkondigen: “ik heb mijn vaderland het grote Duitse *Reich* binnengeleid”. Op school moesten we kaarten tekenen met de nieuwe landsgrenzen en een plakboek maken met artikels en foto’s uit de kranten. (...) In augustus 1939 werd mijn vader als soldaat naar Königsbrück geroepen, waardoor hij zijn tandartsenkabinet abrupt moest achterlaten. (...) Mijn moeder had sinds 1928 een rijbewijs, maar had nooit met de auto gereden. Het lukte haar niet om onze oude Fiat in haar eentje te starten, maar ik, toen dertien en een half, kon dat wel. We reden meerdere keren per week naar Königsbrück om mijn vader te zien en alles in orde te maken. (...) Op 1 september (1939) brak de oorlog uit. (...) Mijn moeder ging meteen met mij naar het postkantoor in Dresden om er cash geld af te halen.”

Getuigenis van Wolfgang Findeisen (geboren in 1926), afgenomen in Eschborn in januari 2000, dhm.de/LeMo (maart 2017).

De kampen

Omdat het leven in de kampen zo'n onbeschrijfelijk gruwelijke ervaring is geweest, is het onmogelijk om deze met normale woorden te beschrijven. Precies daarom waren getuigenissen van overlevenden lange tijd vaak moeilijk te begrijpen.

Hieronder vind je een reeks woorden uit het dagelijkse leven.

Geef voor elk woord in de tabel zowel de huidige betekenis als de betekenis die het had voor de gevangenen in de kampen.

Zoek in de tentoonstelling ook een voorwerp of foto die dit woord illustreert.

Woord	Huidige betekenis	Betekenis voor de gevangenen	Voorwerp/foto
Schoenen			
Reis			
Werk			
Kleding			
Kom			
Aankomst			
Rook			
Water			
Tellen			

Betekenis van de woorden voor de gedeporteerden:

Schoenen: *in sommige kampen kregen de gevangenen geen schoenen, maar houten klompen waar ze hun voeten mee openliepen. De SS rekende erop dat ze zo niet zouden proberen te ontsnappen. Veel deelnemers aan de dodenmarsen, de gedwongen evacuatie van de kampen aan het einde van de oorlog waarbij veel gevangenen omkwamen, droegen deze klompen.*

Reis: reizen van een paar uur konden soms dagen duren, omdat treinen met soldaten en bevoorradingstreinen voorrang kregen op Jodentransporten. Aan boord was er een bak voor water en een tweede om je behoefte in te doen, maar die liep al snel over omdat hij door veel te veel mensen werd gebruikt. De gedeporteerden wisten niet waar ze heen gingen of welk lot ze ginder wachtte.

Werk: de gedeporteerden moesten vele uren slavenarbeid verrichten. Daarbij werden ze ook mishandeld en kregen ze het absolute minimum te eten om ze zoveel mogelijk te laten renderen tot ze uiteindelijk dood neervielen. Het werk kon ook als straf of beloning worden gebruikt: de meest gegeerde plekjes om te werken waren binnen, terwijl de ergste de strafeenheden waren, waar de gevangenen zwaar, gevaarlijk en onnuttig werk moesten verrichten en zichzelf letterlijk doodwerkten: de meesten stierven al na enkele weken.

Kleding: van bij hun aankomst in het kamp werden de gevangenen ontmenselijkt en gedestabiliseerd door hen elk spoor van hun vroegere identiteit af te nemen. Hun bezittingen werden inbeslaggenomen en zij zelf kregen een nummer, werden gefotografeerd en geregistreerd, kaalgeschoren en ontluisd. Hun kleren werden naar Duitsland teruggestuurd om er hergebruikt te worden. De gestreepte pakken die ze in de plaats kregen, waren vaak door overleden gevangenen gedragen en dus waren ze meestal heel vuil. Veel gevangenen konden hun eigen familieleden nauwelijks nog herkennen.

Kom: elke gevangene kreeg een kom om er de lauwe, waterige soep uit te drinken. Een lepel was er niet. De kom was van cruciaal belang om te overleven: werd hij gestolen of raakte je hem kwijt, was het zo goed als onmogelijk om er een nieuwe te krijgen, en kon je dus niet meer eten.

Aankomst: wanneer de deuren van de trein eindelijk opengingen, nadat ze verschillende dagen hadden doorgebracht in een overvolle wagon, werden de gedeporteerden met een nieuwe, gruwelijke en angstaanjagende realiteit vol onbegrijpelijke beelden en afgrijselijke kreten geconfronteerd. Zonder dat ze de kans kregen om dit allemaal te laten bezinken, werden ze de wagons uitgedreven en in rijen gezet. Ze werden omringd door gevangenen in gestreepte pakken die hun bezittingen afnamen en door bevelen schreeuwende SS-officieren met honden die hun tanden lieten zien.

Rook: de rook uit de crematieovens.

Water: het water in de wagons van de Jodenkonvoien, één bak water voor 80 à 100 personen, was uiteraard niet toereikend. Vooral in de zomer werd er ondraaglijk veel dorst geleden.

Tellen: in de kampen werden de gevangenen elke dag twee keer geteld, één keer

bij zonsopgang en dan nog eens wanneer ze klaar waren met werken. Tijdens die tellingen stonden ze soms urenlang buiten te wachten, in weer en wind, zonder zich te mogen verroeren, terwijl hun aantal opnieuw en opnieuw werd gecontroleerd.

Welk van de tentoongestelde voorwerpen symboliseert het leven in de kampen volgens jou het beste? Licht je keuze toe en leg uit welk aspect van het kampleven dit voorwerp illustreert.

Wordt er zowel aandacht besteed aan de kampbeulen als de slachtoffers? Zoja, op welke manier? Zoniet, welk aspect wordt hier buiten beschouwing gelaten?

De machteloosheid van het Rode Kruis

Het aantal razzia's neemt toe en steeds meer Joden worden systematisch gedeporteerd naar concentratiekampen of uitroeiingscentra die compleet zijn afgesneden van de buitenwereld.

In 1942 brengt het Duitse Rode Kruis het Internationale Rode Kruiscomité (ICRC) ervan op de hoogte dat er geen inlichtingen meer zullen worden verstrekt over "niet-Arische" gevangenen en vraagt het aan het ICRC om hier niet langer vragen over te stellen. Aanvragen om de kampen te bezoeken worden door de Duitse autoriteiten systematisch afgewezen, omdat ze onder geen beding willen communiceren over het lot van de Joden. In juni 1944, na tal van aanvragen, krijgt een afgevaardigde van het ICRC, dokter Maurice Rossel, uiteindelijk toch toestemming om het kamp van Theresienstadt in Tsjecho-Slowakije te bezoeken.

Maurice Rossel, een jonge vertegenwoordiger van het ICRC begint aan zijn bezoek van Theresienstadt. Hij neemt foto's van het kamp, dat hij als "bijna normaal" ervaart, "want de levensomstandigheden zijn er bevredigend". Zelfs nu (in 2006) blijft Maurice Rossel zijn eerdere versie van de feiten volhouden. Hij ziet Theresienstadt als een "modelkamp voor prominente Joden", "een nepkamp waar mensen geen honger lijden of gemarteld worden".

Christine Rütten, *La Croix-Rouge sous le IIIe Reich, histoire d'un échec* (2006, 52 minutes)

Bekijk de foto's in de zaal en vergelijk de indrukken van de Rode Kruis-vertegenwoordiger met de realiteit in de kampen. Zoek elementen die de getuigenis van Maurice Rossel tegenspreken.

Verschillende voorwerpen uit het dagelijkse leven in een kamp en de "uniformen" van de gevangenen getuigen van een onmenselijke toestand.

Asmogendheden

Bondgenootschap tussen Duitsland, Italië en Japan. Ze werden ook de Axis genoemd. Japan, Duitsland en Italië sluiten een overeenkomst waarin zij beloven elkaar te zullen steunen als de Verenigde Staten een van hen aanvalt.

Atlantikwall

Duitse verdedigingslinie van ruim 2.500 kilometer langs de grens van Noorwegen, Denemarken, Duitsland, Nederland, België en Frankrijk. De Duitsers waren nog het meest beducht op het gevaar van de zee. De geallieerden waren in de lucht zeker niet sterker maar een verrassingsaanval zou zeker vanaf de zee komen. De Duitsers bouwden duizenden bunkers langs de kust van Noorwegen tot aan het uiterste puntje van Zuid-Frankrijk. Op het strand en in de duinen werden landmijnen geplaatst.

Atoombom

Raketten met kernkoppen die enorme schade en tienduizenden doden veroorzaakten op 6 (Hiroshima) en 9 (Nagasaki) augustus 1945. Japan gaf zich hierna onvoorwaardelijk over.

BBC

De BBC zorgde ervoor dat Radio België uit kon zenden en bezet België kon toespreken. Maar ook de BBC zelf was populair, de Belgische radio stond onder controle van de Duitsers, dat vertrouwde men niet. De bijnaam van de BBC was dan ook de Betrouwbare Berichten Centrale.

Bezet

Als een land zelf niets meer over de politiek, het leger, de politie, wetten en de rechtspraak heeft te zeggen spreken we van een land dat bezet is.

Blitzkrieg

Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen, dat ging volgens de zogenaamde overrompelingstactiek met de inzet van tanks, vliegtuigen, parachutisten en grondtroepen.

Bolsjewisten (Bolsjewieken)

Russische Marxisten naar het idee van Lenin die later de Communistische Partij van de Sovjet-Unie zouden vormen. Veel westerse landen waren net zo fel gekant tegen het Bolsjewisme als het Duitsland van Hitler.

Capitulatie

Overgave van een land aan een vreemde mogendheid. Duitsland tekende op 8 mei de volledige overgave.

Censuur

Toezicht en controle op alles wat wordt uitgebracht zoals films, boeken, brieven en kranten.

D-Day

Op 6 juni 1944 landen geallieerde troepen op de Normandische kust. De 'D' is een militaire aanduiding, onterecht wordt er wel eens 'Decision-Day' van gemaakt.

Denazificatie

Duitse politici en militairen moesten na de oorlog ervan doordrongen worden dat het nazisme kansloos was en zou blijven. Niet in mindere mate gold dit voor het Duitse volk, wat een onmogelijke taak is gebleken hoewel het merendeel van de Duitsers de oorlog, Hitler en een groot Duitsland verwerpt.

Derde Rijk

Hitler riep in 1933 het Derde Rijk uit toen hij de macht kreeg van het Duitse volk. Er wordt ook wel gesproken van het Duizendjarige rijk. Het was de opvolger van de Weimar Republiek.

De term komt uit het boek *Das Dritte Reich* van Arthur Moeller van den Bruck uit 1923. Het eerste rijk was het Heilig Roomse Rijk en het tweede het Duitse Keizerrijk van 1871 tot 1918.

Einsatzgruppen

Concentratiekampen bestonden al langer maar vernietigingskampen nog niet, toen de ovens op volle toeren draaiden hadden elitetroepen al een ware slachting aangericht onder Joden in met name het oosten.

Ook communisten, zigeuners en journalisten moesten het vaak ontgelden. Er waren vier van dit soort moordcommando's die meer dan een miljoen moorden op hun geweten hebben.

Endlösung (Endziel)

De Duitsers wilden zich ontdoen van de Joden. Omdat ze de gehele Joodse populatie wilden uitroeien kan er gesproken worden van een genocide.

Fascisme

Politiek die gericht is op de centrale leiding van een land, het volk is ondergeschikt aan een extreem sterke vorm van nationalisme.

Fall Blau

In 1942 probeerden de Duitsers het Rode leger definitief te verslagen, de Slag om Leningrad verloren de nazi's en luidde de ineenstorting van het Duitse Rijk in.

Fall Gelb

Codenaam van de Duitsers voor het plan om Nederland, België en Luxemburg binnen te vallen en in te lijfen. Nederland viel op 15 mei, België en Luxemburg op 28 mei 1940.

Fall Rot

Na *Fall Gelb* was Frankrijk aan de beurt, de codenaam voor de inval in Frankrijk was *Fall Rot*. Na twintig dagen viel Frankrijk op 25 mei 1940.

Fall Weiss

Dit was het Duitse plan om Polen binnen te vallen en te veroveren. Deze inval in september 1939 was de aanleiding tot de Tweede Wereldoorlog.

Fat Man

Bijnaam van de kernbom die op 9 augustus 1945 door de Verenigde Staten boven de Japanse stad Nagasaki tot ontploffing werd gebracht. De atoombom op Hiroshima werd *Little Boy* genoemd (6 augustus 1945.)

Freya

Naar deze godin van de vruchtbaarheid is het Duitse radarsysteem vernoemd dat in de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt

Führer

Hitler liet zich vanaf 1934 aanspreken met *Führer*, wat in het Duits 'leider' betekent.

Geallieerden

Bondgenootschap tussen Engeland, de Verenigde Staten, Canada en de Sovjet-Unie die de voornaamste 'vijanden' van het Duitse regime vormden.

Genocide

Volkerenmoord.

Hakenkruis

Hitler voerde een symboolpolitiek waarbij ook uiterlijk vertoon belangrijk was. Naast de SS tekens en het IJzeren kruis werd ook het hakenkruis ingevoerd als symbool voor het nationaal-socialisme. Zie ook 'Swastika'.

Holocaust

De systematische uitroeiing van het Joodse volk. Hetzelfde als 'Shoah'.

KdF

Kraft Durch Freude (kracht door vreugd) was de beloning aan hen die zich uitmuntend toonden qua inzet voor nazi-Duitsland. De eerste auto die voor het volk werd gebouwd heette eveneens de 'KdF', later werd dit de Volkswagen Kever.

Kriegsmarine

Onderdeel van de Duitse Wehrmacht.

KZ (Konzentrationslager)

Duits voor concentratiekamp

Lager

Duits voor kamp (Konzentrationslager, KZ)

Lebensraum

Toen Hitler in 1933 aan de macht kwam wilde hij meer levensruimte voor iedere Duitser, dat wilde hij bereiken door een groot Duits rijk te stichten. Dit streven kwam bekend te staan onder de term *Grossraumpolitik*.

Luftwaffe

De Duitse luchtmacht. De Duitsers zelf gebruikten het woord echter in veel bredere zin. Als de geallieerden kwamen om een Duitse stad te bombarderen werd er '*Luftwaffe*' geroepen.

In 1935 liet Hitler door Göring de *Wehrmacht* opbouwen, iets wat internationaal moeilijk lag omdat Duitsland als agressor in de Eerste Wereldoorlog zich niet mocht herbewapenen. In vijf jaar tijd stond er een modern oorlogsapparaat waarvan de *Luftwaffe* een zeer belangrijk en gevreesd onderdeel was.

Nacht-und-Nebel-Erlass

Angst aanjagen was een van de middelen die de nazi's gebruikten. Aan het eind van de zomer van 1941 pakten de Duitsers lukraak mensen op die verdacht werden van mogelijke verzetsdaden, maar wat op dat moment (nog) niet bewezen kon worden. Zij werden tewerkgesteld in Duitse kampen maar kwamen nooit terug.

Navajo

De meeste Indianen in Amerika spreken Navajo, deze taal is zo gecompliceerd dat het Amerikaanse leger Navajo Indianen inzette

om gecodeerde berichten over de oorlog met Japan op te stellen. De Japanners hebben de code nimmer kunnen kraken.

Nazi

Duitse afkorting van ‘nationaalsocialist’, de gedachte dat Duitsers beter waren dan anderen lag ten grondslag aan deze beweging.

Neurenberg

In deze Duitse plaats werden na de oorlog veel processen tegen oorlogsmisdadigers gevoerd.

Neurenberger Wetten

De rassenwetten van Neurenberg waren anti-Joodse wetten uit 1935 om Joden rechten te ontnemen.

NKVD

De Russische geheime Dienst. Voor het eerst deden zij van zich spreken toen 20.000 Poolse militairen, waaronder veel officieren, bij Katyn in Polen door hen werden afgeslacht.

NSKK

Een vrij onbekend onderdeel van de Duitse NSDAP, de politieke beweging van Hitler. In alle bezette gebieden had de NSKK een afdeling.

Propaganda

Tijdens de bezettingsjaren probeerde Hitler het volk voor te houden dat ze maar beter mee konden werken want dan stonden hen mooie dingen te wachten.

Radioboodschappen en filmpjes met vrolijke tafereeltjes en kinderen op schoot bij Duitse soldaten moesten de indruk wekken dat het allemaal wel meeviel met de verschrikkingen. In de persoon van Goebbels had Hitler een verantwoordelijke aangesteld als minister van propaganda.

RAF

De Britse luchtmacht, ‘*The Royal Air Force*’.

Rassenleer

Wetenschappelijk ‘bewijs’ dat bepaalde mensenrassen minderwaardig zijn. De nazi’s gingen ervan uit dat het Germaanse ras verheven was boven andere rassen en dat die dus uigeroeid moesten worden. Deze theorie wordt door zo weinig mensen serieus genomen dat er van ‘bewijs’ geen sprake is.

Rassenzuivering

Op grond van afkomst een gehele bevolkingsgroep verwijderen uit de samenleving.

SA

De Sturmabteilung werd al in 1921 opgericht om partijbijeenkomsten te beleggen maar later hield ze zich ook bezig met het intimideren van politieke tegenstanders. SA-leden werden ook wel aangeduid als “de bruinhemden”.

Schutzstaffel (SS)

De Duitse beschermingsdienst die direct gelieerd was aan de NSDAP en ingezet werd om angst aan te jagen en Joden op te pakken

Shoah (sjoa)

Dit betekent letterlijk ‘vernietiging’ of ‘ramp’. Het staat voor de vervolging en moord op Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Sippenhaftung

Sippenhaftung is een collectieve bestraffing van doorgaans onschuldige familieleden van een dader. Dat vond niet alleen plaats onder de mensen die slachtoffer van het Duitse regime waren maar ook onder de nazi's zelf.

Swastika

Dit ‘hakenkruis’ stond symbool voor het nazisme. Hitler misbruikte een oud godsdienstig symbool van hindoes en boedhisten. De swastika staat bijvoorbeeld afgebeeld op de voet van Boeddha. Het symbool komt echter ook voor op christelijke graftomben bij Rome en op Griekse en Romeinse mozaïekvloeren.

U-Boot

‘*Unterseeboot*’, onderzeeboot van de Duitsers.

V1 en V2 en V3

De V1, Vergeltungswaffe 1 (vergeldingswapen) was eigenlijk ontworpen als een luchtafweerbom maar werd al snel ingezet als aanvalsbom. De vliegende bom had een motor die ontstak als de druk rondom de raket een bepaalde waarde had. Op basis van de hoeveelheid kerosine en afstand konden de Duitsers redelijk nauwkeurig de raketten neer laten komen.

De V2 was zijn opvolger en werd geen vliegende bom maar een raket genoemd. De V3 was een kanon dat zware bommen kon afschieten.

V-E-Day

De dag dat Europa officieel bevrijd werd verklaard, 8 mei 1945.

V-J-Day

De dag dat Japan officieel verslagen was door de Amerikanen, 15 augustus 1945.

Vichy-Frankrijk

Deels was Frankrijk bezet gebied, maar in het zuiden was een groot gebied onder controle van maarschalk Pétain die openlijk sympathiseerde met de nazi's. Pétain leidde het land tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er werden veel Joden uitgeleverd aan de Duitsers, diverse overheidsinstanties werkten daaraan mee.

Waffen SS

De militaire tak van de SS.

Wannsee-conferentie

Op 20 januari 1942 kwamen nazi's en hoge Duitse ambtenaren bijeen in een villa aan de Duitse *Grosse Wannensee*, niet ver van Berlijn, om te bespreken hoe ze de Joden het snelst konden uitroeien. Besloten werd om vernietigingskampen in te richten met gaskamers en verbrandingsovens.

Weerwolf

In 1944 droeg Hitler Joseph Goebbels op om een groep strijders samen te stellen die aanslagen moesten plegen achter de linies van de geallieerden. De weerwolven werden geen succes omdat velen werden opgepakt en daardoor het moreel onder anderen tot een dieptepunt zank.

Wehrmacht

De complete Duitse defensiemacht: de Landmacht (*Heer*), Luchtmacht (*Luftwaffe*) en Zeemacht (*Kriegsmarine*).

Westwall

Duitse verdedigingslinie van ruim 600 kilometer langs de Nederlandse, Belgische, Luxemburgse en Franse grens. De geallieerden noemde deze de Siegfriedlinie. In de Eerste Wereldoorlog hadden de Duitsers een verdedigingslijn die zo heette.

Bibliografie

Hieronder vindt u een selectie van algemene werken over het interbellum, die de leerlingen kunnen helpen bij het uitdiepen van het thema. Daarbij komen dan nog referenties over onderwerpen die in de tentoonstelling minder aan bod komen.

Woordenboeken

Paul ARON & José GOTOVITCH (dir.),

Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique.

Bruxelles: André Versaille, 2008.

Isabelle BOURNIER & Marc POTTIER,

Atlas de la Seconde Guerre mondiale, Bruxelles, Casterman,

2006.

I.C.B. DEAR,

The Oxford Companion to World War II, Oxford-New York

University Press, 2001.

Philippe MASSON (dir.),

Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale (2 vol.). Paris,

Larousse, 1979-1980.

Monografieën

Antony BEEVOR

The Second World War, London, 2012.

Crete – The Battle and the Resistance, London, 1990.

Stalingrad, London, 1998.

Berlin: The Downfall, 1945, London, 2002.

Chris BELLAMY

Absolute War, Soviet Russia in the Second World War, London,

2007.

Marnix, BEYEN

Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en

Nederland, 1938-1947, 2002.

J. BOURKE,

The Second World War: A people's History, Oxford, 2001.

Christopher BROWNING,

Des hommes ordinaires: le 101e bataillon de réserve de la police

allemande et la Solution finale en Pologne. Paris, Tallandier,

2007.

- Haruko Taya COOK & Theodore F. COOK,
Japan at War, 1993.
- Albert DE JONGHE
Hitler en het politieke lot van België, 1972.
- Luc DE VOS en Frank, DECAT,
Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie, 1990.
- Luc DE VOS,
De bevrijding. Van Normandië tot de Ardennen, 1994.
- Bruno DE WEVER,
Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945, 1994.
- Adrian GILBERT,
POW: allied prisoners in Europe, 1939-1945, Londres, John Murray, 2006.
- José GOTOVITCH et Jules GÉRARD-LIBOIS,
L'an 40 : la Belgique occupée, Bruxelles, CRISP, 1971.
- Ian KERSHAW,
Hitler 1889-1936: Hubris, London, 1998.
Hitler, 1936-1945: Nemesis, London, 2000.
- Hein A.M., KLEMMANN,
'Waarom honger in Europa in de Tweede Wereldoorlog?' in DE KEIZER, Madelon e.a. (red)., *Thuisfront. Oorlog en economie in de twintigste eeuw*, 2003.
- Ruth LEISEROWITZ,
Von Ostpreussen nach Kyritz. Wolfskinder auf dem Weg nach Brandenburg. Postdam, 2003.
- Primo LEVI,
Is dit een mens, Meulenhoff, 2010.
- Alie NOORLAG,
Een leven lang gezwegen. Getuigenissen van voormalige NSB'er en hun familie. Amsterdam: Profiel Uitgeverij.
- *Reflections, IWM Holocaust Exhibition Teachers' Guide*, London, 2000.
- Aline SAX,
Voor Vlaanderen, Volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog. 1940-1945. Antwerpen, Manteau, 2012.

Bärbel SCHMIDT,

Geschichte und Symbolik der gestreiften KZ-Häftlingskleidung,
Dissertation, Universität Oldenburg, 2000
URL: <http://oops.uni-oldenburg.de/volltexte/2000/440/>
(29/05/2012).

Peter SCHRIJVERS,

De hel die Europa heet. Amerikaanse frontsoldaten in de Tweede Wereldoorlog. Amsterdam, Manteau, 2003.

Pieter SERRIEN,

Zo was onze oorlog. Getuigenissen over de Tweede Wereldoorlog in België. Antwerpen: Manteau, 2014, p.163.
Wandelen in Mortsel. Historische wandeling Bombardement 5 april 1943. Mortsel, 2009, p.4.
Elke dag angst. De terreur van de V-bommen in België (1944-1945). Antwerpen, 2016.

Anneleen SPIESSENS,

“Gekleurd verleden: over geschiedenis, herinnering en mythe.”
In *Témoigner – entre Histoire et Mémoire*, 2011 (consulté en ligne www.auschwitz.be en septembre 2017), p.119.

Veerle VAN DEN EECKHOUT,

Twintig Ninoofse vrouwen en de repressie na de Tweede Wereldoorlog. De rol van de getuige en de verdachte in repressieonderzoeken na de Tweede Wereldoorlog, RUG, 2009.

Jan VELAERS & Herman VAN GOETHEM,

Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog, Lannoo, 1994, p. 329.

Etienne VERHOEYEN,

België bezet 1940-1944, Brtn, 1993.

Het pedagogische aanbod van het WHI

GELEIDE BEZOEKEN: aangepast aan elk niveau. Groepen van max. 15 of 25 leerlingen, naargelang het thema : 70 € (week) – 80 € (weekend)

Mogelijke thema's: algemene rondleiding, de middeleeuwen, België in de 19e eeuw, het interbellum, de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog, vliegtuigen, museologie, propaganda, dynastie, internationaal humanitair recht, ...

ANIMATIES: voor een verjaardag of een namiddag met vriendjes.

De animatie belicht de collecties op ludieke en interactieve wijze.

Groepen van max. 15 kinderen: 85 € (week) – 95 € (weekend)

Mogelijke thema's: Missie Regenboog, Op de vleugels van de wind, Beestig!, Ridder in de middeleeuwen, Pas op! Propaganda.

PEDAGOGISCHE DOSSIERS: dossiers voor de leerkrachten en vragenlijsten voor de leerlingen om een bezoek aan het Koninklijk Legermuseum voor te bereiden, te begeleiden en af te ronden. Gratis te downloaden op onze website www.klm-mra.be, rubriek Uw bezoek/Educatie/Pedagogische dossiers:

- voor het lager onderwijs: De dynastie, Leven en dood in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog, Als stenen konden spreken, De geschiedenis van de luchtvaart, Interbellum, De Tweede Wereldoorlog
- voor het middelbaar: Als stenen konden spreken, Propaganda, Internationaal humanitair recht, Het interbellum, De Tweede Wereldoorlog

SPELBLAADJES: gratis te downloaden op onze webstek, om de permanente collecties en de tijdelijke tentoonstellingen spelenderwijs te verkennen.

Mogelijke thema's: De 19^e eeuw, De Tweede Wereldoorlog, De luchtvaart, Antarctica, #100Masters, Geocaching.

REIZENDE TENTOONSTELLING: Nodig de geschiedenis uit in uw school of gemeente! We beschikken over zes reizende tentoonstellingen over verschillende onderwerpen die u kunt uitlenen. De prijs bevat de verzekering, het transport en het opstellen. Wij komen dan de tentoonstelling van uw keuze opbouwen.

Naargelang de tentoonstelling kunt u ook beroep doen op onze ervaren gidsen. Ze begeleiden op een interactieve manier groepen door de tentoonstelling. Wilt u ook een van de tentoonstellingen in uw school of bij u in de buurt, aarzel dan niet om ons te contacteren!
Thema: Verzet in Europa, Deportatie
Info en reservatie: 02 737 78 23 of herinnering@whi.be

EEN BEZOEK AAN DE SITE BREENDONK

Van september 1940 tot september 1944 verbleven zo'n 3.600 gevangenen in Breendonk. Als gedenkteken is het Fort van Breendonk, een van de best bewaarde kampen in Europa, symbool voor het lijden en de dood van alle slachtoffers van het nazisme.
Info en reserveringen: <http://www.breendonk.be>

EEN BEZOEK AAN DE SITE BASTOGNE BARRACKS

Sinds 2010 is er het Interpretatiecentrum van de Tweede Wereldoorlog in Bastenaken ondergebracht. Het parcours bestaat uit een reeks tentoonstellingsruimten en een aantal plekken die een belangrijke rol speelden in de Slag om de Ardennen, zoals de kelder van Mc Auliff of de eetzaal waar de kerstmaaltijd werd gehouden. U kunt ook een bezoek brengen aan het 'Vehicle Restoration Centre', waar de pantsers van het WHI een nieuw leven beginnen.

Bastogne Barracks, Quartier Slt. Heintz - Rue de la Roche 40 - 6600 Bastenaken

Bezoek op reservatie: 0032(0)61/24 21 24 of bb.whi@skynet.be

Duur: ongeveer 2 uur

<https://www.warheritage.be/fr/sites>

<http://www.bastognebarracks.be/>

STEMMEN UIT DE KAMPEN'

Een Oral History-project

Er zijn nauwelijks nog mensen die kunnen getuigen over wat er zich in de concentratie- en uitroeiingskampen afspeelde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Gezien hun hoge leeftijd zijn de beschikbare getuigen vaak niet meer in staat om voor een school of voor een andere vereniging te spreken. Nochtans is er nog steeds veel vraag naar

wat de overlevenden te vertellen hebben. Hun verhalen vormen een grote meerwaarde bij het doorgeven van de herinnering en kunnen bovendien een andere blik werpen op de veranderende tijdsgeest. Het nieuwe project 'Stemmen uit de kampen' biedt hiervoor een oplossing.

'Stemmen uit de kampen' wordt een interactieve website die de surfer de mogelijkheid biedt om op thematische wijze stukjes getuigenis (maximum 5 minuten) te bekijken. Op die manier kan de bezoeker fragmentarisch, op eigen tempo en aangepast aan de eigen interesses meer te weten komen over het leven in de concentratiekampen.

Naast de videogetuigenissen, kan de bezoeker ook verder klikken om een korte biografie lezen van de verschillende getuigen.

De website zal online staan in september 2019.